

Марияна Цибранска-Костова (София, България)

СЛАВЯНСКИЯТ ПСЕВДОЗОНАР

Изследователските усилия в настоящата статия са съсредоточени върху терминологичните проблеми около употребеното в заглавието название, върху въпросите по какви причини и как то се използва в изследванията по канонично право на славяните и на каква изворова база се опира.

I. ЗА ИСТОРИЯТА И СЪДЪРЖАНИЕТО НА ТЕРМИНА

В славистиката термините „Псевдозонар“, „Псевдозонарин“ се въвеждат от А. С. Павлов още през XIX в. (Павлов 1897). Според него те се свързват със славянския превод на анонимен епитимийен сборник в гръцката традиция, наричан Номоканон на Котелерий (по-нататък НК) по името на неговия издател – френския класик и теолог Жан-Батист Котелие (1629–1686), който през 1677 г. въз основа на ръкопис № 2664, XIV в., от Парижката национална библиотека (Omont 1888: 22) го публикува в първия том на тритомното си събрание *Ecclesiae Graecae Monumenta* (Cotelerius 1677: 68–158). Издателският коментар е кратък: гръцката редакция е характеризирана като несвършена, безредна, странна, нелогична. От този момент насетне тя рядко е била обект на специално внимание от страна на византинистите. През 1881 г. Захарие фон Лингентал споменава същия номоканон сред паметниците, особено популярни в славянска среда в епохата на османското владичество (Lingenthal 1881: 23–24). През 1939 г. отново само кратък коментар прави Е. Херман в предговора към изданието на И. Кроче на избрани византийски текстове на каноничното право, като отбелязва, че върху първичната гръцка редакция са се наслоили добавки и тя е претърпяла промени (Textus selecti 1939: 34–35).

В по-ново време НК е възпроизведен по изданието от 1677 г. от професора по право в Атинския университет Г. Пулис, като предговорът представя отделна кратка статия на проф. Н. Матсис – и двамата водещи специалисти в областта на гръко-римското и византийското право (Πουλίης 1992; Μάτσης 1977). В хода на изложението ми ще има редица позовавания на основните анализи, коментари и библиографски бележки в този предговор.

Всъщност най-подробно върху гръцкия номоканон се произнася А. С. Павлов (1897: 40–42). Причините за това са обясними. В края на XIX в. големият руски канонист и отличен познавач на славянското ръкописно наследство работи върху изданието на Номоканона при Великия требник и в тази връзка идентифицира като извадки от НК няколко канона. От друга страна, той е улеснен от обилието в руските книгохранилища на славянски преписи, в които присъстват преводни части от този номоканон. Именно славянската преводна традиция превръща един малко разпространен в гръцка среда и не особено авторитетен текст в нещо популярно, преминало границите на не по-малко от четири века и битувало в езиковата среда на българи, сърби, румънци и руснаци. Павлов е и единственият, който предлага приблизителна датировка за гръцкия първоизточник и неговия славянски превод съответно не по-рано от XII в. и не по-късно от XIV в., първото поради упоменаването на богомилите, а второто поради най-ранните запазени и известни на науката славянски преписи, които, както ще видим, са от XIV в. На Павлов принадлежи уточнението, че НК получава сред славяните името Зонар, но понеже то е необосновано, самият учен предпочита да го нарича Псевдозонар.

Сред другите несистемни, но приноси наблюдения на учени слависти върху характеристиката на славянския Псевдозонар (по-нататък ПсЗ), а в тази връзка и върху установяването на зависимостта между него и НК, следва да се споменат още няколко. Хърватският учен В. Ягич уточнява, че славянският превод на този номоканон е осъществен в Славянския юг „*bio prievod ... bugarski ili srpski*“ (Jagić 1874: 62). Представители на класическата дореволюционна руска школа като Н. Суворов и С. Смирнов полагат усилия в търсенето на паралели за отделни славянски правила именно в изданието НК, и то обикновено при издаване на други епитимийни редакции. Ще припомня, че именно в гръцкия източник С. Смирнов открива канони, в които търси идентификация за някои покаяни текстове в руската писменост (Смирнов 1913: 189, 285, 289 и др.). От друга страна, според Н. Суворов именно Котелериевият образец засвидетелства традиционната за западноевропейските образци формула „пост на хляб и вода“, той е продукт на итало-византийска среда с много „варварски“ черти и съмнителни в канонично отношение норми, чужди на официалните източници (Суворов 1893: 35, 82). Излишно е да отбелязвам колко важно теоретично значение за историята на славянската покаяна дисциплина имат подобни факти, макар и разпръснати в различни трудове и установени по различни поводи.

Противно на очакванията по-съвременните изследвания да внесат яснота в пъстрата мозайка от отделни частични мнения за славянския ПсЗ и НК, картината се усложнява преди всичко поради различните названия, които се отнасят към славянската преводна редакция и които показват, че тя не само не е проучена, но няма и единно установено назоваване в науката. Така например румънският учен П. Олтяну, следвайки една тенденция в румънската славистика, която локализира влиянието на някои южнославянски канонични редакции върху славяно-румънската юридическа книжнина предимно в Западна България, назовава същата редакция Видински

систематичен номоканон и го обявява за сръбско-български тип каноничен сборник (Олтяну 1991: 34). Сред най-актуалните съвременни приноси е този на руската историчка Е. Белякова (Белякова 2007). На практика за пръв път по повод на много ранен препис на тази канонична редакция е направен опит за формулиране на някои от специфичните ѝ черти. Авторката работи с най-ранния известен засега славянски препис – ГИМ Хлуд. 76 от 30-те години/средата на XIV в., двусъставен кодекс с българска и сръбска част (Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 82). Именно първите 90 листа в ръкописа са изписани с двуусов търновски правопис. Въз основа на палеографски критерии А. Турилов идентифицира един от преписвачите на този кодекс в българската му част с ученика на поп Филип, който заедно със своя учител е и основният копист на известния Синодален препис на Хрониката на Константин Манасий в сборника на поп Филип от 1344–1345 г., ръкопис № 38 в Синодалната сбирка на ГИМ, Москва (Турилов 2005: 305–328; Дуйчев 1940: 129–130). Авторът допуска, че ГИМ Хлуд. 76 също е излязъл от скрипторий, свързан със столицата на Второто българско царство. Подобно предположение предизвиква редица разсъждения за поставянето на славянския църковноюридически сборник в определен исторически контекст. Описвайки състава на ГИМ Хлуд. 76, Е. Белякова отбелязва много важни обстоятелства около историята на термина, сред които особено ценното, че преписи от същата редакция получават названието *Зонар* или *Зинар* както в самата руска ръкописна традиция, така също в дескрипторската практика и в изследванията на отделни учени. Тя дава редица примери от ръкописи в руски сбирки за наличието на термина Зонар в самото оглавление на правилата: *Зонар с Богомъ правила святыхъ Отец и Апостол, сбор о епископях и о мнисях* (Белякова 2007: 116). Това оглавление не е запазено в ГИМ Хлуд. 76, защото липсва началото на ръкописа. Авторката го възстановява чрез сравнение с по-късни преписи, като сравнителните ѝ източници са основно от XV–XVI в. В този случай използването на названието в описите се оправдава от факта, че самите преписвачи са го употребявали. Случаят не е единичен и много често дума или съчетание от стария текст инципит впоследствие се приема за съвременен научен термин, без това да означава, че самата атрибуция е основателна. Най-силното доказателство в конкретния случай е фактът, че в други, при това ранни южнославянски преписи на същата редакция като българския ЦИАИ 1160 (Христова, Караджова, Икономова 1982: 55–56; Constantinescu 1984: 131; Цибранска, Райкова 2008a) – най-ранния номоканон, запазен в българските книгохранилища, датиран по филиграноложки данни от 60–80-те години на XIV в. и вече достъпен с фототипно издание (Архивски номоканон 2007), думите Зинар или Зонар напълно отсъстват. Следва логичният извод, че южнославянските книжовници не са наричали изследваната тук редакция с това име. То е плод на руската ръкописна традиция. Приведените от Белякова примери за битността на термина Зонар, Зинар в старообрядческата практика, дори на ниво печатни текстове, също не намират подкрепа в първите южнославянски печатни требници с Номоканон в състава, които възпроизвеждат същата редакция: от Горажде (1531 г.); Търговище, Влашка Мунтения

запитахме откъде поначало тръгва изразът „Зонара“, отнесен към юридически сборник. Едно от обясненията би могло да се корени в огромното влияние на гръцкия канонист, който си спечелва репутацията на най-вещия от тримата в теолого-догматическата материя и най-последователен защитник на „канона над закона“. Оттук името му става нарицателно за всяка сбирка с църковни канони или с преобладаваща канонична пред гражданскоправна материя. Но и този отговор не може да бъде напълно удовлетворителен, защото терминът Зонара е свързан с много важно за българската история писмено свидетелство. В литературната история отдавна е известно, че в Северозападна България по времето на независимия видински владетел с руско потекло – деспот Яков Светослав, в средата на XIII в., при управлението на цар Константин Тих Асен (1257–1277), е преписана сѣж Зонара, за която се казва: *подовно естъ сен Зонаръ въ всаком црствѣ еднномъ бѣтии на соборѣ...* (Ангелов 1967: 142). Тя възпроизвежда търновски протограф и е изпратена в източнославянските земи по молба на председателя на Киевската катедра митрополит Кирил, сам ръкоположен през 1250 г. в Никея, където по това време е изместено седалището на Константинополската патриаршия след завладяването на Константинопол от латините. Преписът е осъществен от *хочдооумнѣн и мновогрѣшнѣн Іванъ, а зовом Драгославъ* през 6778 г. (1262 г.). Както е известно, през 1274 г. в град Владимир, където се е намирало седалището на Киевския митрополит, се е състоял голям църковен събор. Запазеното писмо на Яков Светослав и записът на преписвача поставят важния въпрос за точното съдържание на книгата „Зонара“. В тях името се употребява общо 3 пъти, винаги в ж.р. ед.ч., видно от падежните форми сѣж зонара, сню зонароу, сен зонаръ. Приема се, че терминът се превръща в означение на типа Кормчая книга, създадена в България през XIII в., която се опира на Светисавското законоправило с тълкувания (Славова 2008: 463). Българските преписи и преработки на този основополагащ славянски юридически паметник са запазени само в руската писменост. Самото Законоправило на св. Сава е дало толкова плодотворна традиция на Славянския юг, че днес, сред богата изследователска традиция върху писмената филиация на запазените преписи, се обособяват три групи текстове, от които едната именно е българската, възстановима по следите, оставени в руските кормчии. Тя води началото си от изпратения в Киев търновски протограф. Счита се, че най-ранният ѝ руски препис е Рязанската кормчая от 1284 г. (Щапов 1978: 263). Следва да се установят точните взаимоотношения между Светисавското законоправило и една друга редакция от канони, която още в оглавлението се позовава на тълкуванията на византийския юрист Йоан Зонара. В редица южнославянски ръкописи, някои от които се датират от XIV в., изследователите се натъкват на канонична редакция с името на Йоан Зонара в наслова. Засега не са ми известни съхранени в български книгохранилища преписи. Преписите, с които съм работила в руски и румънски книгохранилища, носят следното оглавление: *Законн снрѣ правна стѣхъ и бѣтвннхъ апль. законъ. прѣвѣи епкпа да хъротонсоютъ епкпа два нан трн. сказанне снрѣчь протлькъ Іванна монаха зочнарн* (ГИМ Синод. 307, л. 267а и ГИМ Хлуд.

18, л. 46б, и двата описвани като южнославянски требници от XIV в.)¹. Те започват с тълкувание на първо правило на св. Апостоли и обикновено се придружават от съдържанието на редакцията по глави, но техният брой варира (в ГИМ Синод. 301 те са 6г, т.е. 83, в ГИМ Хлуд. 18 – 6д, т.е. 74).

Направеният кратък преглед на църковноюрдическата книжнина на Славянския юг позволява да се твърди, че в Търново в средата на XIII в. е съществувал високоавторитетен, преведен от гръцки каноничен норматив, оторизиран от висшата духовна и светска власт. Той именно е наречен в самите южнославянски писмени извори Зонара. Неговите материални наследници логично се съхраняват в тези преписи на кормчии, които са свързани по тип с Рязанската. Оттук в руската писмена традиция, а впоследствие и в научната терминология названието Зонар или Зинар се разпространява и към онази славянска редакция, която е свързана с НК. Това прави картината на текстовите съотношения смущаващо объркваща. Причината се корени във факта, че самите редакции досега са познати предимно по дескрипторските бележки в описите, и то главно руските. В българската традиция на описване на ръкописите названията „Зонар“ или „Псевдозонар“ не са възприети, а всеки каноничен текст или паметник се нарича „номоканон“ или просто „правила“. В същото време, докато в съвременните български ръкописни хранилища отсъстват следите от Светисавския номоканон и от неговите български редакции, то има множество представители на редакцията, към която се отнасят названията Котелериев или Псевдозонарин номоканон. Нейните най-ранни известни на науката текстови представители от XIV в. освен в ръкописи ГИМ Хлуд. 76 и ЦИАИ 1160 се съдържат още в РНБ Q.П.90 и РГБ Муз. собр. 3169, XIV–XV в. – всички преписани с двуусов български правопис². Връзката с НК се потвърждава още от превода на оглавлението: Правна стѣ аплз н стѣ. з. съборъ прѣвны н вѣносныиъ ѿцѣ нашнѣ: о епископѣ н о мннхохѣ н о іереехѣ н о людѣ мнрскѣ заповѣдн възвѣкы н повченнн. азъ петръ н павелъ аплн хвн. заповѣдоуемъ раво хвѣмъ о дѣланнхъ члчскыхъ... (цитирано по ЦИАИ 1160, л. 346) // Ἀρχὴ σὺν θεῷ νομοκανόνος. Κανόνες τῶν ἀγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων περὶ ἀρχιερέων, ἱερέων, μοναχῶν μεγασχήμων καὶ ἄλλων μοναχῶν, καὶ λαϊκῶν. Ἐγὼ ὁ πέτρος καὶ παῦλος διατάσομεν τοῖς δούλοις ἐργάζεσθαι... (Cotelerius 1677: 68).

Ето защо А. С. Павлов е донякъде прав в избора на термина Псевдозонарин, доколкото никаква връзка с Йоан Зонара не съществува. Псевдозонарин (Pseudo-Zonaras) в историографията обаче е термин, отнесен към

¹ Изписването на името на Йоан Зонара като Зоунара или само Зунара, където ижицата с опашка се чете „и“, е в основата на названието Зинар.

² Тъй като статията няма за цел да представи славянската ръкописна традиция на този образец, в нея се цитират само отделни ръкописи предимно от българските книгохранилища. Пълният им брой, вид, датировка и характеристика са предмет на самостоятелно проучване. При цитирането на конкретни текстови примери са въведени следните технически означения: славянските се цитират по съответния лист в ръкописа, тъй като те невинаги са номерирани; примерите от НК се цитират с номера на поредното правило според изданието на Котелерий.

т.нар. лексис (речник), чието предполагаемо авторство на Йоан Зонара вече категорично е отхвърлено. За да се приложи същият термин към редакция от канони, следва да има сериозно допълнително основание. Той не съдържа смисловозначима информация, освен че насочва към псевдоатрибуция, и в този смисъл също е неудовлетворителен. Най-накрая, ако горните два термина се заменят от „славянски превод на Котелериевия номоканон“, то основание за това би имало само ако този образец е точният източник за славянската редакция ПсЗ, а както ще стане ясно от изложението, подобна теза не се споделя в настоящата статия.

Изводът се налага от само себе си – изследователското поле остава открито за ново название на самата славянска редакция. Но докато това стане, задължително условие остава проучването на зависимостта между славянския ПсЗ (както ще продължа да го наричам тук) и НК, към което, с всички условности на предварителните и неокончателни наблюдения, ще насоча своето внимание в следващите редове.

II. СЛАВЯНСКИЯТ ПСЕВДОЗОНАР И НОМОКАНОНЪТ НА КОТЕЛЕРИЙ

Нека най-напред поставя няколко акцента върху онова, което вече е казано за гръцкия източник, защото колкото и малко да изглежда на пръв поглед, то е отправен пункт не само за моята работа, а и за всяко друго изследване.

НК има много обемна структура от 547 последователно номерирани правила, които обхващат различни религиозни групи, подлежащи на църковна санкция, и по същество не е тълкувателен номоканон. Гръцката писмена традиция не е проучена, а изданието на Котелерий и до днес е единственото за този текстов прототип. Изказаното мнение от Н. Суворов за множество „варварски“ черти се потвърждава от краткия анализ на Н. Матсис. По принцип такава профанация на византийските правни норми би била възможна само в периферията на империята. Докато за Н. Суворов това е най-общо италовизантийската среда, то Н. Матсис придвижва познанията напред с идентификацията на няколко източника, в които се откриват паралели с НК, сред които Юстиниановото законодателство, Новелите на нормандския крал на Сицилия, Калабрия и Апулея Рогер II (1130–1154), Старият завет, елинското обичайно право на остров Кипър.

Независимите едно от друго мнения на учени от различни епохи и националности за връзката на НК с Южна Италия задават по-точна рамка за т.нар. провинциална локализация, а препратките към Рогер II и неговото законодателство – за съответната хронологическа. XII век е своеобразен апогей на правната мисъл във Византия, епохата на големите тълкуватели на каноните, на императорските едикти и реформи на Комнините, които очертават централизацията на класическото византийско законодателство в Константинопол (То Βυζάντιον XII 1991; Angold 1995; Magdalino 1993; Jacob 2006). Всяка промяна в центъра неизбежно се отразява на периферията, като в случая с образци като НК очевидно става въпрос преди всичко за задълбочаване на разликите между столицата и провинциите. Известно е, че през XII в. южноиталийските територии (старите катепанати) на Калабрия и Сицилия, попаднали под нормандска власт, остават центробежни зони

на византизма в правно-политическо и културно отношение. Но докато итало-византийската симбиоза е съвсем ясно доловима в изобразителния „език“ (например портретите на същия Рогер II в църкви в Палермо и Бари, издържани в стила на византийската владетелска иконография – Kitzingер 1976: 271–313; Houben 2002: 115), то конкретните текстови влияния върху НК са значително по-трудно установими. Може само да се предполагат аналогии с общия дух на корпуса от закони, промулгирани от нормандския крал около 1142 г. Ръкописната традиция на този корпус се представя основно от два ръкописа: Cod. Vat. Lat. 8782 от края на XII в. и Cod. Lat. 468 от манастира Монте Касино, от началото на XIII в., но негова адаптирана гръцка езикова версия възниква още около 1150 г. и е предназначена за гръкоговорещото население на Калабрия (Burgmann 1982: 179–192). Законодателството на Рогер II е смес от римо-византийското право от епохата на Юстиниан, съчетано с ломбардско влияние и силна каноничноправна линия с краен резултат „териториална юриспруденция, която трябва да обслужва една многоетническа общност“, каквато е неговата държава (Houben 2002: 142). Но то не възниква на празно място, а продължава традициите на византизма в Южна Италия, където светският наказателен норматив много преди Рогер II се задава от две ярки адаптации на византийското класическо законодателство за гръкоговорещите южноиталийски провинции, каквито са: т.нар. Procheiron Legum – анонимна компилация от времето на император Василий II (958–1025) въз основа на Еклогата (726 г.) и Прохирона (870–879) и т.нар. Ecloga ad Procheiron Mutata, които активно се прилагат през XII в. и ръкописната традиция на които отново отвежда към Калабрия и Сицилия (Guillou 1970: 439–465; Freshfield 1928; 1931; Devreesse 1955; Brandileone 1987). Приоритетът на църквата над светското законодателство, независимо от явните следи от последното в НК, за което ще стане дума по-нататък³, допуска предположението подобен на НК правноканоничен образец да е свързан с провинциален център, където е трябвало да се урегулира най-обикновеният ежедневен бит на местното, при това подчертано селско население (в тази връзка чести субекти на казусите са *πάροικος* ‘зависим селянин’, *χωρικός* ‘местен, дребен провинциален земевладелец’). Езикът на НК е опростен, а правно-наказателният аспект се допълва от катехитично-възпитателен, за което свидетелстват честите позовавания на или цитати от основополагащи старозаветни и новозаветни текстове, оформени под отделен номер, без на практика да имат стойността на канон. Подобни факти имат важно значение за предисторията на славянския ПсЗ, защото уточняват произхода и особеностите на архетипа, заложен в основата на издадения гръцки образец от НК. Най-важните въпроси остават тези за времето, мястото,

³ Ръкописи като Vat. gr. 845 от втората половина на XII в. и Cod. Parisinus gr. 1392, около 1160 г., дават ясна представа за съдържанието на юридическите сборници с южноиталийски произход, за адаптирането на византийското право и обединението в едно не само на посочените по-горе два източника, но още на Новелите на Рогер II и извадки от лонгобардското законодателство, което още от IX в. съществува и в гръцки превод (Brandileone 1987: 8–9; Mortreuil 1966 1: 425–427; Devreesse 1955: 60).

общата езикова характеристика на славянския превод и за пътищата, по които един предполагаем итало-византийски образец е попаднал в славяноезична среда. Мнението на Белякова за терминологично единство на най-ранния известен препис на славянския ПсЗ в ГИМ Хлуд. 76 (Белякова 2007: 119) би могло да се потвърди едва след подробен филологически анализ. Що се отнася до преводните части от НК в ранните преписи, то подобно впечатление се създава от повтарянето на едно устойчиво текстово ядро и на отделни лексикални единици. Това засега подкрепя предположението за еднократен славянски превод от НК, в рамките на който са възникнали варианти и към който с течение на времето са се добавяли нови текстови единици, независими от Котелериевия образец. Подобна хипотеза, подлежаща на проверка върху много по-богат славянски материал, би била в съответствие със специфичния регионален характер на самия гръцки първоизточник.

След тази постановка на въпроса ще приведа няколко конкретни наблюдения върху славянския ПсЗ и НК.

1. Славянският ПсЗ съчетава светски и канонични норми, но при доминиращата роля на последните. В същото време той е един от славянските номоканони с най-осезателно присъствие на светскоправната регламентация на престъпленията. Тя се проявява не в посочването на източниците, нито в групирането на светските казуси в отделен текстов блок (както например е в Светисавското законоправило), а в наказателно-репресивния апарат, който се прилага. Той включва парични глоби, бой, членовредителни наказания, смърт и др. Текстовите примери от ГИМ Хлуд. 76 и ЦИАИ 1160 бяха коментирани от М. Райкова и Е. Белякова (Райкова 2002; Райкова 2003; Белякова 2007). За някои от тях обаче източникът е самият НК. Така при кражба от църква и залавяне на местопрестъплението виновникът се наказва с двойно парично обезщетение на откраднатото (σουργαγο, δίπλος), бой по гърба – 30 удара, и по петите – 24: н да бѣють ѿго по грѣвоу, л. а по патамѣ .кѣ. (НБКМ 1117, л. 66, ЦИАИ 1160, л. 64а) // 250 НК τυπτέσθω ἐπι τῶν ὀμῶν ἴ. καὶ εἰς τὰς πτέρνας κ̄δ. Това правило има необичайно разположение в самия НК, защото е прикачено без отделна номерация към казус, наказващ сводничеството, а това е показател за обединяването на различни източници. Но забележителното е, че и в славянската редакция то следва непосредствено след казуса жена мавланстрѣ (НБКМ 1117 – мавланстрѣа) нлн мѣжь, да поклет са лѣ. г̄. аще лн мнѣ нлн мнѣшница бѣдѣ, лѣ. ѣ. да поклет са (ЦИАИ 1160, л. 64а, НБКМ 1117, л. 66). Под мавланстрѣна, мавланстра – гърцизъм, типичен за тази редакция, се крие гръцката дума μαυλισία, μαυλίστρια (LS: 1084; Van de Pavard 2006: 81), употребявана за назоваване на греха сводничество, съответно на лица, занимаващи се с този порок, не само в НК, но и в листата с грехове на Йоан Постник. В славянския ПсЗ тя остава непреведена, макар че за сводничеството славянски преводни текстове като Правилата на апостолите Петър и Павел в Устюжката кормчая от XIII–XIV в. и най-архаичния славянски превод на т.нар. Покаяен номоканон на Йоан Постник също от този паметник, си служат със славянско съответствие – снѡуѡленне, съответно снѡуѡзкъз (Суворов 1901: 426; Цибранска 2003: 46). Кѣ, златиць (24), които

лице, осквернило девица, сгодена за друг, трябва да плати, намират покритие в κδ νομίματα според 471 НК, с тази разлика, че оригиналният гръцки текст предвижда глобата да иде във фиска, трезора – του δεμοσίου, превърнал се във велнцѣн црквѣзѣ в славянския текст (ЦИАИ 1160, л. 95а–б; НБКМ 1117, л. 536). В останалото си съдържание славянското и гръцкото правило са идентични. Но особен интерес представляват две правила, които невинаги се срещат в корпуса на славянския ПсЗ, но пък имат много дълга давност, тъй като учудващо оцеляват в Номоканона при Великия требник – един епитимийен в пълния смисъл на думата образец от поствизантийския период (Павлов 1897). В НК това са правила 151 и 152, като те винаги вървят заедно и в славянските текстове. Ще цитирам славянския превод по преписа на ПсЗ в един изключително важен за българската книжнина сборник – Кичевския от XVII в., ГИМ. Хлуд. 123:

Снѣ аще хѣлн н злословнѣть роднтеля своего неправедно, смртѣю да змрѣе, понеже роднтель его подаль је емз свѣѣ н жнво. аще лн же покает се в нем же съдѣва. да дастъ се емз канѣ покаянѣю по лѣпотѣ. јако да н ѡцѣ него н матн простетѣ него. аще елне нме дрѣво н вдарн ѡца своего. да ѡсет се рска его (л. 419б).

Вижда се, че според първото правило за обида на син към баща се предвижда смъртно наказание (употребената гръцка дума е глаголт ѱβρίζω, който заедно със съществителното ѱβρις означават основно понятие на гръко-римското право – тежка, граничеща със светотатство обида. Понятието и същата лексема се използват в Еклогата и в Прохирона). Но в случая смъртното наказание – смъртѣю да змрѣть, ἄδικῶ θανάτῳ τελευτήσῃ, е заимствано директно от Стария завет, Изх. 21: 17 (повторено в Мат. 15: 4, Марк. 7: 10) и следователно става въпрос за топос, а това поставя под съмнение реалното приложение на санкцията. Четейки старозаветния и новозаветния текст в неговото юридическо измерение, канонистите са предвидили алтернативно, но твърде леко покаяние – една година и 100 поклона, като последните се посочват само в някои преписи. В хода на преписването в славянските ръкописи това правило е породило колебания поради несъразмерността на санкциите. Докато гръцкият глагол ѱβρίζω се предава обикновено с два глагола – хѡчлнѣть н злословнѣть, то приравняването на толкова сериозно наказание към покаяна схема явно е създавало затруднения. Това е така, защото самият НК посочва, че при искрено разкаяние канонът следва да накаже провинилия се по подходящ начин – κανονίζέσθω κανόνα πρέλοута, и едва след това добавя едногодишната епитимия. В някои ръкописи каноничната мярка изобщо се пропуска, в ГИМ Хлуд. 123 – обратното. Запазен е не само точният славянски превод да дастъ се емз канѣ покаянѣю по лѣпотѣ, но преписвачът е добавил изискването за родителска прошка. В такъв вид правилото се открива в много славянски ръкописи. Интересното е, че при 152 НК няма никакви промени и отрязването на ръката (χειροκολέω) не търпи изменения, тъй като не подлежи на приравняване по покаяна схема в НК. В самия гръцки образец отрязването на ръката се прилага и в други правила (305 НК и др.). Ще бъде необосновано, ако се подценяват данните от подобен тип в правен и филологически аспект, тъй като те разкриват живота на едно правило и напомнят, че причините за славянските

разночтения могат да варират от обикновена преписваческа грешка до народопсихология или културно-исторически прочит на даден текст, а във всичко това гръцкият образец, ако той може да бъде идентифициран, задава нормата.

Остава общото впечатление, че целта на гръцката компилация е била да се утвърди превесът на каноничното над светското законодателство и да се осигури покаяна алтернатива, като в същото време не са могли да бъдат избегнати действащи административно-правни норми. Така например по отношение на забранените бракове НК говори с типичния нормативен език на XII в. В славянските преписи под оглавление *о трѣвѣрчаннѣхъ* (НБКМ 1117, л. 106) се изтъква, че *трѣвѣрчанномъ законъ нѣ*, 283 НК *τριτάμου ὄρος οὐκ ἔστιν*, но според Божия закон това е блудство и подлежи на епитимия. Известно е, че по повод на четвъртия брак на император Лъв VI, през 920 г. официално вторият брак се признава за законен, третият – само в отделни случаи-изключения, а четвъртият е изцяло забранен. Тезата за законността на третия брак обаче се подкрепя от един верен на светската власт канонист като Теодор Валсамон, а това определено е внесло смут в каноничните разпоредби относно браковете. НК впрочем се отнася към забранените бракове с голямо внимание, но няма никаква координация на санкциите (например в 282 НК вторият брак се наказва с 3 години покаяние, по 24 поклона сутрин и вечер; 283 НК – 6 години епитимия и по 200 поклона за трети брак; четвърти – забранен по принцип, но 8 години и по 300 поклона, без право да се приемат дарове в църквата; в 465 НК третият брак се наказва с 5 години, каквато е обичайната практика и т.н.). Такова струпване на различни норми е повлияло върху славянските преписи, където виждаме за трети брак 4 години покаяние, за четвърти – 10, за втори – 2 години, и др., като варира и броят на ежедневните поклони. На пъстротата на санкциите съответства лексиката – *трѣвѣрчанъ*, *вътороженьць*, *посаганнѣ*, което подсказва, че може би са консултирани различни източници по една актуална неустановена практика. НК разгръща темата в правило 254, прилагайки под формата на въпросо-ответен текст схема на забранените бракове с „педагогическа“ цел, т.е. за прегледност и яснота сред паството степените на родството по плът и духовното се илюстрират с конкретни имена.

Един от основните принципи в НК, доказващ влиянието на византийската светска юриспруденция, е този на триморията (буквално в три части, *τριμοίρια, εἰς τρεῖς μοίρας* – LS: 1820; *Μάτσης* 1977: 4–5)⁴. Исторически принципът на триморията възхожда към така наречения римски *Lex Falcidia* и се прилага

⁴ Принципът се прилага в наследственото право още от VIII в. – епохата на *Ἐκλογὴ τῶν νόμων* (741 г.), впоследствие в Новелите на император Лъв Мъдри (886–912), например пета и шеста новела за правото на монах да разполага с две трети от собствеността си (*τὸ δικοῖροῦ*), ако има материален принос за манастира при постъпването му там, а останалата една трета (*τὸ τρίτον*) е за манастира (Noailles, Dain 1944: 24–25); по-късно Михаил Псел (1018–1081) в *Σύνοψις ἐλίτομος τῶν νομικῶν* включва същия принцип според изложението му от Константин Багренородни (945–959) за подялба на наследството при смърт. Съчинението на Псел се преписва в итало-византийските юридически сборници (Brandileone 1987: 73; Mortreuil 1966 2: 341). Иновации в този принцип внася 26-ата Новела на Андроник Палеолог от 1306 г.,

в урегулирането на наследствено-имуществените отношения, но определената една четвърт част, от която според римския закон и Институциите на Юстиниан наследникът не може да бъде лишен, впоследствие става една трета – то τρίτον, както е в *Ecloga ad Procheiron Mutata* (Freshfield 1928: 106; Freshfield 1931: 16). Този принцип се среща в 138, 457 НК, като в първото правило наследството на йерей без деца се дели на три части: за душата, за презвитерата и за църквата, а светската власт, т.е. държавната хазна, няма власт над имуществото му (Μάτσης 1977: 4). Във второто разликата е, че принципът на триморията се прилага само ако починал лаик няма деца, нито роднини по втора и трета линия и тогава схемата на разпределение е: за душата и църквата, за живия съпруг, за фиска (τοῦ δημοσίου), а при липса на съпруг – две части за църквата и една част за трезора (τον τρίτον του δημοσίου). Същият принцип се открива още в 11, 154, 252, 253 НК. Оттук характерна черта на целия гръцки текст става изчисляването в части не само на наследствения дял, но и на наказателната схема при определени престъпления. Така 154 НК предвижда наследството за женския пол да е две части, δίμοιρον (2/3), а за мъжкия една, то τρίτον (1/3), като подобно изискване има както в Новелите на Рогер II, така и в южноиталианските Еклога и Прохирон с мотива, че жената е слабият пол (Houben 2002: 146). Същото се открива в славянската редакция: а женьскѣи половинна повелѣваѣ соубо да даѣ са нмъ ѿ нманѣа рѣителна. ѿко немощнѣ соущн частн женьсцѣн (НБКМ 1117, л. 35б–36а). Но още по-ясна става връзката между славянския ПсЗ и НК, ако се проследи разделът за убийствата, където аналозиите са доловими включително на равнището на отделните лексикални единици. Това са правила 223–250 НК, въведени под оглавление Περὶ φονικῶν ἐγκλημάτων, заповѣдн о оубыствѣнн грѣсѣѣ (НБКМ 1117, л. 16), където се срещат изрази като двѣ честн да творнтѣ, каатн са ѿ заповѣдн трѣ честн ѿ волнааго вбынства (в славянския ПсЗ са изписани отделни рубрики о разбоннкоу, о женахѣ, които в гръцкия текст са към раздела за убийствата, понеже третираат случаи на убийство на разбойник, аборт и други свързани с тази тема правила). Употребените славянски думи дръво, палнца като оръдия на престъпление намират опора в ξύλον, ῥάβδος; оубареннѣ – ῥαπίσμα; латѣ НБКМ 1117, л. 3б (оубареннѣ за латѣ), ланнта ЦИАИ 1160, л. 56а – σιγών; такнжтнѣ – ἐκτυλίσμων; крамола, сзматеннѣ – ταραχή и особено преводът на πλησίος с нскръннн. Това е една от най-архаичните лексеми в славянския ПсЗ, която има опора още в глаголическите паметници (СТБР: 659). От особена важност е, че тя остава непроменена в редица преписи на славянския ПсЗ, а оттук преминава и в Номоканона при Великия требник в допълнителните части към южнославянските му преписи от XVI до XVIII в.

Друга проява на действащото светско законодателство в НК е правото на съпруга да остане ненаказан от Закона (σεμοῦ законъ не соѣтъ НБКМ 1117,

известна още като Νεαρά τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, която предизвиква сериозен отзвук в правораздаването през целия поствизантийски период. В НК са запазени по-ранните трактовки на триморията, вж. Pantazopoulos 1967: 66–90.

л. 4а, ЦИАИ 1160, л. 56а; νόμος οὐ κρίνει αὐτὸν 234 НК), ако убие съпругата си и любовника ѝ, хванати в прелюбодейство на местопрестъплението. Подобна норма се съдържа в Новелите на Рогер II и в ломбардското законодателство, върху които влияние оказва смъртното наказание, предвидено от Юстиниановия юридически свод в сходен казус (Houben 2002: 145; Brandileone 1987: 69–71; само за сравнение Еклогата 17: 27 и 32-а новела на Лъв VI Мъдрия предвиждат „по-хуманната“ мярка – отрязване на носовите и на двамата (ρίνοκοπέω), и други допълнителни санкции като заточение в манастир, обезнаследяване и т.н., вж. Nouailles, Dain 1944: 126–129).

2. Славянският ПсЗ може да се нарече систематична редакция с правила, но без ясни принципи за подредба на материала в неговата последователност. Това прави нелека задачата по описанието на състава му. Предстои обаче сериозен труд, за да се установи защо той има такава структура. На този фон системата за номериране в славянския ПсЗ придобива особена важност. По данни на Белякова някои южнославянски преписи достигат до 149 и 151 глави, а руските – до 200 (Белякова 2007: 115). Ще си послужи за пример с ръкопис НБКМ 1117 от втората половина на XV в. (Стоянов, Кодов 1964: 455–456; Христова, Караджова, Икономова 1982: 81), тъй като ЦИАИ 1160 не съдържа номериране. Веднага трябва да се каже, че номерацията не просто не следва, но дори няма нищо общо с тази в НК. Тя се отнася към глави, а не към правила, и е нанесена отстрани в извънтекстовото поле. Първата цифра на глава от запазения текст на НБКМ 1117 е љн (28), следващият номер е љ (30), т.е. има липса, цифра кѣ (26) се появява едва на л. 44а, предшествана от ље (55) и последвана от цифри љз, љн, като текстът върви без прекъсване. Логичното обяснение е да се смята, че цифра кѣ е грешка на преписвача. С изключение на посочените аномалии останалите цифри следват правилен възходящ ред, като липсват части от означенията 63, 64 и 68 поради повреди в листата на ръкописа. Последната номерирана глава е ѣв (72). Ръкописът е запазил две глаголически букви със стойността на кирилицата: на л. 9а единиците в цифрата 34 като означение на глава в извънтекстовото поле е глаголическото ѣъ, а на л. 11а – ѣ глаголическа буква (?) е използвана със същата цел в цифрата 36. По езиково-правописни особености ръкописът се свързва с Югозападна България, което се потвърждава от маргиналните записи, свързващи го с района на Битоля, стара Пелагония или Толи Манастир през османския период. Не би могло да се мисли, че неговият преписвач е носител на глаголически писмени навици. Той изписва подражателно двете букви на глаголица, като остава да се прецени за индивидуални негови вписвания или за възпроизвеждане на такива от протограф в безспорно кирилската подложка и цифрова система на ръкописа става въпрос⁵. Този факт не може да се свърже с историята на ПсЗ, но е важен сам по себе си. На някои места сравненията между славянския

⁵ Повече информация за конкретните глаголически вписвания в ръкопис НБКМ 1117 може да се намери в студията на Явор Милтенов „Кирилски ръкописи с глаголически вписвания“ (под печат). Изразявам благодарност на автора за ценния колегиален диалог по повод глаголическите цифри в този ръкопис.

несходяща дѣла стго, н на снѣ прѣвѣваѣща) . д нже снце немадрѣствоуащн. нь
ннако по своемуу соуемадрѣзномуу разоумоу глащн. таковн, ана-фема, ана-фема,
ана-фема:~

Антилатинската пропаганда в него е явна извадка от по-обширен източник, но в ПсЗ самият текст се асоциира с текстове и рубрики за постите в Православната църква. Текстът е оформен като трикратна анатема и разобличава „зломръзката вяра на Фрузите“. Три пункта са в основата на изобличението: азимите или безквасният евхаристиен хляб, практикуван от латините; Филиоквето и непризнаването на Осмия вселенски събор от 843 г. Именно във връзка с последното са споменати имената на императрица Теодора (842–867) – регентка на своя син Михаил, известна с възстановяването на култа към иконите на този събор и поради това чествана на 11 февруари – денят на триумфа на православието. Веднага трябва да се каже, че НК споменава латините (Λατῖνοι) еднократно в правило 426, и то предимно във връзка с поста в събота (Cotelerius 1677: 137). Антилатинската насоченост не е негова основна тема, но пък е такава за славянския ПсЗ. Известно е, че елементите на антилатинската критика имат историческа еволюция и се превръщат в ориентиращи хронологически знаци. Така например темата за азимите става особено актуална през XI в. и е един от непреодолимите диспути, довели до схизмата от 1054 г. Имената на Теодора и Михаил в този смисъл са анахронизъм за славянския текст, вмъкнати са като възхвала на Осмия вселенски събор и за подсилване на пропагандата. Те обаче са емблематични за историческата памет, която задълго пази спомена от тези събития и това личи дори в названието на Първата неделя на Великия пост като Неделя на православието на светите икони, а не само на Православието (Gouillard 1967: 182). Може ли да се идентифицира точен гръцки първоизточник за славянския и очевидно преводен текст и кога той е бил включен към ПсЗ, следва да бъде предмет на отделно проучване. Възможно е влияние от страна на Синодика на православието, който през XIII–XIV в. обогатява двете споменати имена с възхваляващи епитети. В славянския текст Михаил е православынъ, а Теодора праведнаа, свѣтаа. Силната антилатинска пропаганда става отличителна особеност във византийското общество още от XII в. Всички изследователи на този период дават сходни оценки, че именно при династията на Комнините се отбелязва безпрецедентна вълна на гръцките атаки срещу заблудите на латините, превърнала се в религиозна истерия и народна антипатия (Magdalino 1993: 368; Gallagher 2002: 173). Периодът XII – началото на XIII в. поражда появата на особено актуалните във византийската писменост листи с грешки или заблуди на латините, които стават разпространен литературен жанр. За матрица обикновено им служат две основополагащи съчинения: Синодалното писмо на патриарх Фотий (853–867, 877–886) до източните патриарси и Писмото на Михаил Керуларий (1043–1058) до патриарх Петър Антиохийски, които получават развитие в редица византийски съчинения от този период, между които Трактата срещу латините от около 1204 г. на Константин Стилбес, митрополит на Кизик (Darrouzès 1963: 50). Предвид отсъствието на раз-

гърната тематика в НК смятам, че включването на подобни текстове в ПсЗ е могло да стане най-рано през XIII в., когато антилатинската линия се официализира в такъв забележителен юридически свод като Законоправилото на св. Сава Сръбски⁶. Антилатинските настроения са отличителна черта за оригиналното творчество на редица византийски автори като Никон Черногорец (1025–1100), чиито Пандекти са известни в славянски превод от XII–XIII в., а Тактиконът от XIII в. (Levy-Rubin 2001: 422–437; Милтенова, Павлова 2003: 63–64). Става ясно, че в епохата на създаването на славянския ПсЗ е съществувал достатъчно богат текстов корпус от антилатински съчинения, откъдето неговите компилатори са могли да черпят материал по темата.

б) Втората линия е изразена в антиеретически цикъл срещу заблуди като отрицанието на брака, неподчинението на духовния отец, отбягване на църквата, непозволени плодоприношения, стремеж към ангелски живот в лъжливи форми и др. (ЦИАИ 1160, л. 80б–82а; НБКМ 1117, л. 31а–33а). Тяхната насоченост е антидуалистична, а това означава, че славянският ПсЗ е повлиян от преследването на богомилството и сходните му учения на Балканите, анатемите срещу които произнасят редица събори. Тук веднага трябва да се отвори скоба, тъй като антибогомилската тема има много по-голямо значение за славянския ПсЗ в сравнение с НК и е много по-богато защитена. Най-напред забележително е, че за богомилството се говори в самия гръцки образец. По причини, зависещи само от волята на неизвестния компилатор на НК, двете правила на тази тема са поставени в раздела „Правила на Лаодикийския събор“ (sic!). Рубриката обхваща общо 17 канона. Под едно подвеждащо заглавие *Κανόνες τῶ ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας συνελθόντων ἀγίων πατέρων* Котелиеревият текст на практика не съдържа нито един оригинален канон от този събор. Правила 460 и 461 НК привличат веднага вниманието:

№ 460: Καὶ ἐρώτησον αὐτὸν πρῶτον περὶ Βογομιλίας. καὶ τὰ λοιπὰ αὐτὸς λέγει.

№ 461: Ὁ εἰς αἵρεσιν πεσὼν, εἰς Βογομιλίῳν, οὐ συγχωρηθήσεται (Cotelerius 1677: 144). Към кого се отнася споменаването на богомилската ерес, става ясно от номерирания като 459 канон, който всъщност не е нищо друго, освен началото на изповедната молитва *Гн бже нашъ нже Петроу н блочдннцн...* Следователно Котелиеревият текст ни казва, че в хода на изповедното тайнство първият въпрос на духовния отец към каещия се е за богомилската ерес, а лицата, които я изповядват, се изключват от общение с християните. Включването от страна на духовника на подобен въпрос в изповедното тайнство е доказателство, че в епохата на създаване на НК тя е била реална

⁶ Всъщност последните актуални изследвания убедително доказват, че антилатинската линия има много силно присъствие на Балканите и през XIV в. До подобни изводи достигат редица автори и по различни поводи, между които бих искала да отбележа мнението на Г. Подскалски, че при надвисналата османска заплаха и опасността от загуба на верската идентичност антилатинската линия е била обединителна тема за църквата и държавата и поради това е заела много голямо място в книжнината на Славянския юг (Podskalsky 2000: 124–143).

заплаха, а това отново отвежда към XII в., когато с първия антиеретически събор срещу Василий Врач през 1111 г. в Константинопол се полагат основите на официалното ѝ преследване. Това е и ценно свидетелство за присъствието на ереста не в антиеретически трудове на полемисти, в синодални документи и императорски едикти, а в ежедневната връзка на духовника с паството му. Но за компилатора на НК ереста не е в основата на вниманието му и той повече не споменава за нея. Не е така в славянския ПсЗ, чийто език по отношение изобщо на ересите е по-експресивен, като налице са редица текстови вставки и езикови формули, отсъстващи от гръцкия текст. Така правила 299–301 от НК в НБКМ 1117 са оформени като 50-а глава с оглавление о кон днѣхъ гаснѣ мако н снрь, л. 20а–22б, а в ЦИАИ 1160 имат оглавление w сырнѣн нѣлн л. 73а–74б, но са значително разширени спрямо гръцкия изходен текст с нови текстове, оценъчни епитети и допълнителни еретически названия като тръклатыа еретныкы, хоульныа бладроловца н врагы стѣн тронцн, н разсѣкатела. н ѿванна антхрнстова прѣднѣча н сѣнаслѣнника; н павла н оученныкы его павланкѣаны нже горшнн сѣтъ паче възсѣ еретнкѣ ѿко н арменн. н дрѣгыѣ еретныкы кѣкѣврнкы; ...н не прнкасатн са ннже нестѣзоватн о тръклатн н бгомрѣзѣкѣ еретнкѣ. нѣ ѿвѣсатн тѣ н страннѣн са ѿ нн н прокланатн ѿ, ѿко наслѣнныкы вгнн въчномѣ н сѣжнтела дѣволовы. плѣненныа дѣволо, н гоубнтела дѣтѣлѣныа (цитирано по ЦИАИ 1160). Допълненията вероятно представляват извадки от полемичен антиеретически труд⁷, съпроводен от утвърждаване на православната вяра чрез каноничното наследство на вселенските, поместните събори и светите отци. Матрицата на Котелериевия текст е допълнена, а това не може да не породи асоциация с антиеретическите събори от XIII в. в България и Сърбия, защото именно чрез съборното начало църквата е утвърждавала своите устои. Тук следва да се отбележи, че срещу евреи, арменци и павликяни са насочени и други антиеретически текстове в славянския паметник, които допълват споменатите правила 296–301 НК срещу антиохийския патриарх Павел от Самосата (260–268). Котелериевият текст в действителност се произнася срещу арменците и Арцивурския пост, хадзизари, антонияни, савелияни, марионити, македонияни, евхити, като проявява трайната тенденция да отъждествява павликянството със споменатия антиохийски патриарх. Произнасянето на анатели срещу тези еретици вероятно е повлияно от някоя от манихейските и павликянските формули на отрицание на ереста⁸. Традицията на тези текстове се засилва особено в периоди на реални преследвания, както става през XII в. с въз-

⁷ Отново точната идентификация би следвало да се разгледа като отделен въпрос. Тук само ще спомена, че някои от употребените названия като *κοιρκουδιδύηται* се асоциират с дуалистичните ереси (*καὶ Κοιρκικόν, τὸν καὶ Μάνην καὶ τὸν τῶν Μανιχαίων ἀσεβῆ διδάσκαλον*) още в Трактата на монаха Евтимий от Акмония от XI в., където има и доста сходни интерпретации с НК и ПсЗ за мястото и ролята на Павел от Самосата (*καὶ Παῦλον τὸν Σαμωσατέα τὸν τῶν Παυλικιάνων μισαρὸν διδάσκαλον, ἐξ οὗ καὶ λέγονται ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ Παύλου Παυλικιάνοι*), вж. Ficker 1908: 42.

⁸ Както е известно, основен източник срещу масалианството и павликянството е т.нар. формуляр на Талоци, чийто оригинал се датира от XI–XII в. и в който богомилите се отъждествяват не само с посочените две еретически учения, но още с евхити, ентузиасти, маркионити и др. (Ficker 1908: 172–175; Gouillard 1965: 308).

никването на най-важния антиеретически документ, „наложил теологическия тон във Византия“ (Magdalino 1993: 367), какъвто е Паноплия догматика на Евтимий Зигавин, а листата с анатели срещу еретиците е преправяна три пъти при управлението на Мануил II Комнин през 1157, 1166, 1170 г. (Gallagher 2002: 176). Листата на еретическите водачи в НК и в славянския ПсЗ започва по традиция с Арий и Несторий и като цяло е много по-изчерпателна в т.нар. традиционни христологични ереси, докато от дуалистичните акцентира най-много на павликянството. Но в нея все пак се откроява едно име, което би могло да даде известни опорни точки за разсъждения. Това е споменатият τὸν Λυκόπετρον (301 НК), предаден в славянския ПсЗ като ликопетра в ЦИАИ 1160, л. 73б и като елнко петра в НБКМ 1117, л. 21а⁹. Най-пряка връзка между това име на еретически водач и богомилите дава антиеретическият труд на монаха Евтимий от Акмония срещу фундагиагитите богомили от темата Опсикион в Североизточна Анатолия в Мала Азия през първата половина на XI в. (Ficker 1908: 165, 211–219; Angold 1995: 467; Gouillard 1965; 1967: 65, 84, 233 и др.). В личността му се смесват различни исторически лица, но надделява връзката по релацията манихейство, масалианство, павликянство, богомилство. Евтимий от Акмония го счита за водач на фундагиагитите. След всичко казано, следва да се подчертае, че богомилската тема търпи развитие в славянския ПсЗ, тъй като в рубриката От правиль събора Антнохннскога, с която НК свързва 6 правила – от 435 до 441, едно няма паралел в гръцкия текст и заслужава специално внимание:

Възсѣко ѿдѣѣща. съ еретікѡ нѣн пнѣща, нѣн дрѣжбы дѣща н любвн н съеднненіа. срѣѣ съ арменннѡ. нѣн съ іакѡвнтѡ. нѣн съ мвсѡманннѡмѡ. нѣн съ паванкѣанннѡмѡ. нѣн. нже сѣтъ прочѣн такѡвн, нже сѣтъ патерннн н бѡмннн. такоѡга анѡѡема:~ (ЦИАИ 1160, л. 88б; ГИМ Хлуд. 76, л. 48б; НБКМ 1117, л. 44а). На анализа му се спираме другаде (Цибранска, Райкова 2008б), но е важно, че богомилската тема се развива дори на терминологично ниво с употребата на термина „патарени“ – възприет в Италия и Южна Франция през XII в., а в Босна в началото на XIII в. Това доказва, че славянският ПсЗ е допълван съзнателно и целенасочено. Попадането на горното правило сред тези на Антиохийския събор може да се дължи на редица причини, например поредната асоциация между павликяните и Павел от Самосата като антиохийски патриарх, но сред тях и на гъвквата, неканонична норма на гръцкия образец. При положение че самият НК говори за богомилите в „Правила на Лаодикийския събор“, на тази основа са могли да възникнат всякакви интерполации и интерпретации и в славянска, и в гръцка среда.

⁹ Името Ликопетър, или Вълкопетър, от Λύκος ‘вълк’, идва от легендата, широко разпространена в гръцки ръкописи от XII в., за това как еретическият водач, считайки себе си за Христос, обещава да възкръсне, след като е затрупан от купчина камъни. Но от нея се появява не човек, а вълк – едно от превъплъщенията на Дявола. Текстът познава варианти, но в основата си е един и същ, давайки началото на т.нар. ликофании, асоциирани с еретиците дуалисти. Тази история, както и анатема срещу Ликопетър като водач на масалиани, фундагиагити и богомили, е публикувана още в: Migne, J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. T. 131, col. 41, заедно с други анатели, погрешно атрибуирани на Евтимий Зигавин, а не на Евтимий от Акмония.

4. Сред разликите между славянския ПсЗ и НК се нарежда обогатяването на т.нар. Диатаксиста на апостолите Петър и Павел в самото начало на изследваната редакция с празници, които първичният гръцки образец не съдържа. Диатаксистът представлява част от осма книга на раннохристиянското съчинение, известно като Апостолски конституции (380–400), и има много ранен славянски превод с архаичен език в Устюжката кормчая от края на XIII – началото на XIV в. Вариантът в ГИМ Хлуд. 76 и ЦИАИ 1160 (в НБКМ 1117 този текст не е запазен) обаче е различен, макар че преписите са с близка до тази на руския кодекс датировка. За допълването на празниците в Диатаксиста от славянския ПсЗ за пръв път спомена Е. Белякова (Белякова 2007: 122–123), откроявайки името на свети Прокопий (ок. 303 г.) – палестински великомъченик от епохата на император Диоклециан, тачен и като военен светец на 8 юли (ODB 3: 1731). Възниква въпросът как да се третира подобен факт, дали това е славянска вставка в ПсЗ, или се касае за разновидности в рамките на самата гръцка традиция на Диатаксиста на апостолите Петър и Павел (впрочем името на Прокопий отсъства от ЦИАИ 1160, но се пази това на св. Пантелеймон, л. 36а). При оскъдното състояние на проучванията върху преписите на НК всяко мнение може да бъде само условно и далеч от категоричност. Най-вероятно включването на великомъченик Прокопий има гръцки първоизточник. Основание за това дава официалният характер на неговия култ, посочван в редица източници, между които Третата новела на император Мануил II Комнин от 1166 г., наречена впрочем също *διόταξις*, чиято цел е била да се уточни и намали броят на празниците, за да се направи по-ефективна съдебната система във Византия (Macrides 1984: 153). От друга страна, заедно с Димитър, Георги, Теодор Тирон, Теодор Стратилат и другите светци воители той има силен култ на славянска почва. Посветени са му църкви в Костур (XI в.), Старо Нагоричино (след 1309 г.), Дечани 1346–1347 и др. (Walter 2003: 94–100). Затова може да се предположи, че името на св. Прокопий от славянските преписи на ПсЗ е прибавено към имената на светците воители. Дали особеното внимание към тях не е продиктувано от призоваването им като християнски застъпници и владетелски покровители в епоха на войни, чужди или варварски нашествия? Тази хипотеза не разрешава въпроса къде и кога точно е възникнала въпросната редакция на Диатаксиста, без решаващата помощ на конкретните гръко-славянски текстови паралели, тъй като това е можело да стане на различни места. Например ако се следва италовизантийската линия за произхода на НК, то запазените типикони на някои от най-важните византийски манастири в Южна Италия споменават за опустошенията на измаилтяните (сарацините), срещу които воюват нормандските крале, а именно от арабите самият Рогер II отвоюва Месина (Arranz 1969: 185; ODB 2: 620–636, 637–648; Kitinger 1976: 271–313)¹⁰. Сходен

¹⁰ Става въпрос за манастири като „Св. Филип“ (Фрагала) в Сицилия и „Христос Спасител“ (Сан Салваторе) в Месина, „Св. Николай“ в Касоле и др., а в *Capella Palatino* в Палермо – главен храм през XII в., в който с особена почит се е отбелязвал празникът на св. Петър и Павел, има иконографски цикъл за светците воители, при това предвождани от св. Николай –

исторически контекст може да се търси на Балканите и в славянските земи през XIII и XIV в. Както показват някои съвременни изследвания, през XIV в. светците воини стават обикнат иконографски цикъл за македонските манастирски ателиета (Hořínková 2007: 333). И този въпрос изисква самостоятелно проучване, свързано с издирването на гръцки и славянски преписи на Диатаксиса.

5. Когато се говори за връзката между ПсЗ и НК, не може да се подмине листата със забранени, нечисти храни, в която е вмъкната серия названия за животни и птици. В славянската редакция този текст попада в много по-обширната рубрика *О ѿдавленн н о мръцннѣ н о кръвн оудръжанѣ* (НБКМ 1117, л. 11а–12б, ЦИАИ 1160, л. 666–676), без съмнение разпространявана поради необходимостта да се разобличават злоупотребите на латините с подобни храни. В НК правилата на тази тема съставляват един от най-екзотичните тематични комплекси, в който се открояват канонични санкции срещу канибализъм (313–314 НК), редки названия като *κάμελος* ‘камила’ и редица термини за птици. На тази специфика на гръцкия образец славянският ПсЗ е отговорил с приспособяването на текста. Това проличава особено във вмъкването на животни като мечка (в НБКМ 1117, л. 12б), лиснца, котъка, вѣвернца, чиито названия са от езиковия фонд на южните (българските) славяни. За редица имена на животни и птици има директен гръцки кореспондент в Котелериевия текст: *врана* – *κορώνη*, *крагоун* – *ἰέραξ*, *орълъ* – *ἀετός*, *коукоу-внца* – *κόκκυξ*, *желка* (НБКМ 1117, л. 12б), *жълва* (ЦИАИ 1160, л. 676) – *χελώνη*, устойчиви названия в преписи на ПсЗ от различни епохи са още *галнца* ‘гарга’; *глароуцъ*, която също е гръцка заемка – *γλάρος*, но пък отсъства от съответното правило 317 НК. Разминаванията са обясними, ако допуснем, че при един толкова приложим към реалната битова практика казус материалът е бил подбиран, съкращаван или допълван. Поначало въпросът за особеностите на НК, голяма част от които се отнасят до битовата материална култура, би имал отношение към характеристиката на славянския превод, защото лексико-семантичните групи имена от предмети, животни и особено роднински названия са представителни за средата на възникване на първичния текст, а промените в тях – за локализацията на отделните преписи. Обемът от 547 несистемни правила в НК е много труден за възпроизвеждане в цялост. Естествено, такъв източник изисква селективно отношение от страна на славянските книжовници – преводачи и преписвачи, подчинение на местните обичаи, перифрази на казуси. Така например досега не съм попадала на славянско правило, аналог на 204 НК, чиято епитимия от 12 г. и 300 ежедневни поклона е насочена срещу вграждания на човешки тела в основите на дом. В други случаи несистемността на НК е възможната причина за размествания в славянската редакция. Например популярното от много славянски ръкописи правило за жена, която краде от съседката си *факеоль* или *прдѣно* (ЦИАИ 1160, л. 178а), показва връзка с 500 НК. Последното е поставено в раздела *Περὶ ζώων*, тъй като не посочва жената като

една необичайна роля за този светец, който обаче е патрон на гр. Бари и покровител на нормандските крале (Kitzinger 1976: 284; Houben 2002: 132).

е установен, защото в противен случай не би имало смисъл да се препоръчва отбелязването му.

в) Най-силното доказателство за присъствието на покаяната дисциплина в славянския ПсЗ остава Канонарият (Покаяният номоканон) на Йоан Постник. В ЦИАИ 1160 текстът му е изписан два пъти с различни оглавления и с различия от езиково-текстологичен характер (л. 446–616, 98а–103а) и следователно става въпрос за две редакции. Първата си схожда в редица текстови особености с най-архаичния славянски препис от Устюжката кормчая, но в езиково отношение съдържа нов превод (Цибранска-Костова 2007). Славянските преписвачи на ПсЗ отправят към Постниковия текст с вътрешнотекстова препратка в раздела за малакията – *различїа же мжжъложьствъз напнсахѡ наꙗꙗ въ пнсани, ѿванна мннха. нѣн опасно там* (цитирано по ЦИАИ 1160, л. 66б; в НБКМ 1117, л. 10а, оформена към 34-а глава с някои разночетения). В същото време към Постниковия канонарий, дори ако с нещо е повлиял НК, няма явни референции в гръцкия текст. Новите редакции на Канонария съставляват интегрална част от състава на най-ранните преписи на славянския ПсЗ от XIV в. Може да се предположи, че това съчинение никога не е губило ролята си за монашеството, макар че съобразно негативните настроения във Византия към него през XII в. и упреците за лекота на санкциите то е изключено от Светисавското законоправило и се появява едва в съкратените му южнославянски редакции.

7. НК запазва славянския преводен ПсЗ с разнообразна лексика, която адекватно е трябвало да предаде езиковото богатство на самия гръцки първоизточник. Последният също изобилства с интересен словен фонд (*πάλας*, *παλαδία*, *διάβολος*, *Σατανᾶς*, *δαίμονικός* в синонимна функция, предпочитане на *κοσμικός* за ‘лаик, мирянин’, на глагола *ζημιόω* ‘наказвам’, но преобладаващо при светска санкция, *ρίζικον*¹² и др). Всеки изследовател на многобройните пенитенциални образци на Славянския юг е забелязал присъствието на всички посочени по-горе лексеми като непреведени гръцизми в тях. Това повдига въпроса за вълната от гръцка лексика, навлязла с превода на гръцките номоканонични образци, и в този аспект НК е особено ценен, защото позволява конкретни езикови сравнения. Така списъкът на някои думи, които намират точните си съответствия в един и същ контекст с НК, включва *μαυλίστρία*, *мавлнстра* ‘сводница’; *μῶρα*, *мора* ‘зловреден женски дух, предизвикващ ментална слабост у малки деца, а оттук название на жени, за които се предполага, че са убили децата си чрез магия’; *παλλακή*, *палакнда* ‘конкубина’ (но и *посадьница*), в по-ранни номоканони – *женнмаа*, *наложьница*; някои гръцизми не се срещат формално в сходен текст от НК, но пък очевидно са били познати по книжовен път или като узусна норма за славянските

¹² Според Лампе (L: 1217) *ρίζικον*, τό ‘risk’ означава опасност, а илюстративният материал е само един пример от 522 НК. В споменатия Трактат на Константин Стилбес срещу заблудите на латините от началото на XIII в. същата лексема се използва от византийския автор като неологизъм, за да означае варварското схващане на латините за съдбата като късмет: *τὸ ρίζικον αὐτοῦ αἰτιῶνται, βαρβάρως οὕτω τὴν τυχὴν ἐπονομάζοντες καὶ εἰμαρμένον καὶ πελωμένον* (Dargouzes 1963: 77).

книжовници (като глагоусъ, днплатнхочуменъ, пнтакъ); от НК славянският текст е повлиян и за някои фразеологични изрази: така да не дасть са ъмоу (нмъ) нн мала влѣ (НБКМ 1117, л. 51 и др.) има стойността на οὐκ ἔχη, μὴ ἔχωσιν ἐξουσίαν (138 НК и др.), с което се обявяват за нищожни имотно право или претенция; срещат се изрази, изградени на принципа на етимологичната фигура от типа да нжденетъ са н проженетъ са (НБКМ 1117, л. 45а–46б), в 11 НК εἰς τρεῖς μοίρας μοιράζειν и др. В същото време самият ПсЗ притежава устойчива лексика, сред която бих искала да привлека вниманието към следните лексеми: басна, бладословити, врань, вон, дружина свещеннъская, жнтовавъ, знаемство ‘църковна област, епархия’, нскрънни, козлогласовати, крамола, крамолати са, коумница, коумовство, лнхонманне, ложьско (ложе), лжь ‘лъжец’, навѣтъ, намѣтънъзи епископъ, обръталь ‘материална придобивка, изгода’, онъница, олтартъ, поганъ и производни (отъ ѡзъикъ поганьскнхъ, поганага жена), радн, рждакъ, седмница и седморница, тоага, троха, тоуждъ, оувѣрнти са ‘да приема християнската вяра’, аса и много други.

Изнесените факти водят до един основен извод – понятията славянски Псевдозонарин номоканон и Номоканон на Котелерий не са тъждествени и не могат да се използват като синоними. Преводни части от НК или близък до него образец обаче функционират в славянската писмена традиция като един от текстовите компоненти с устойчив характер в ядрото на църковно-юридически сборник, наричан Псевдозонар, и само целенасочени издирвания в гръцката изворова база от църковноюридически текстове биха могли да доведат до намирането на по-точен гръцки кореспондент.

Предвид всички изложени факти, *terminus ante quem* за проникването на НК или сходен с него образец в славяноезичната среда на Балканите би следвало да е края на XII – началото на XIII в., което прави допустима хипотезата конституирането на основното текстово ядро на славянския ПсЗ да е осъществено също през XIII в., най-късно началото на XIV в. Също така остава в сила правдоподобното предположение известните най-ранни запазени преписи от XIV и XV в. „да възхождат към общ български извод“ (Славова 2008: 465), но едва след текстологическото, и особено лексикално-езиковото проучване може да се каже нещо по-определено за локализацията на славянския превод. Предположението на А. Турилов за връзка на най-ранния известен препис на ПсЗ в ГИМ Хлуд. 76 с търновския царски скрипторий (с неизбежната необходимост то да се подкрепи или опровергае чрез допълнителни аргументи), но преди всичко състоянието на изворовата база от XIV в. означава, че епохата на Йоан-Александър (1331–1371) има определена роля за разпространението на този образец на Балканите и в Русия. Създаването на сборници със смесено съдържание с различен структурно-съдържателен профил, с което се наследяват плодотворните традиции на българския XIII в., продължава да бъде отличителна особеност и за литературната продукция от този период. И не е изненадващо, че църковноюридическият по тип сборник ПсЗ е намерил своето място в контекста на разнообразните типове сборници, окрупнявайки своя състав със Символа на вярата, с въпросо-ответна догматическа литература, с оригиналното канонично наследство на съборите и отците (Архивски номоканон 2007:

12–20). Компилатори на тези сборници са монаси, благодарение на усилията на които редица важни съчинения от епохата на Първото българско царство получават нов живот през втория „Златен век“. Основна характеристика на най-ранните и безспорно български по езиково-правописни черти преписи на ПсЗ от XIV в. е антилатинската и антиеретическата линия, защитена чрез източници, които тепърва ще се уточняват (ексцерпти от основополагащи антиеретически съчинения, законодателни нормативи на събори, Синодика на Православието, славянската Кормчая книга). По този начин славянският ПсЗ се нарежда до официалния юридически свод на Второто българско царство – българската редакция на Законоправилото на св. Сава, което Д. Оболенски с право нарича “Slavonic body of the Byzantine Canon Law” (Obolensky 1991: 155). Именно към нея българските книжовници прикрепят термина Зонара. През XIV в. официалният правен корпус на Славянския юг се допълва и със славянския превод на Синтагмата на Матей Властар от 1335 г.

Основният текст на славянския ПсЗ продължава да се преписва през целия поствизантийски период, епохата на османското владичество XV–XVIII в. В първите печатни кирилски номоканони от XVI в. той вече е загубил антиеретическата и канонико-догматическата си насоченост и е заел място до епитимийниците в състава на южнославянския Требник.

Настоящата статия имаше за цел да постави, но не и да разреши, определен, при това ограничен кръг от многобройните въпроси, които налага проучването на славянския ПсЗ. Някои от тях остават спорни и с отворен характер в съзнанието на самата авторка. Бъдещите изследователски задачи върху този текст са съвсем ясни – пълна стратификация на известните преписи, придружена от езиково-текстологично сравнение между тях. И както в много други случаи при проучване на правната книжнина от Българското средновековие те ще трябва да компенсират липсата на конкретни исторически извори и да потвърдят мисълта на Р. Емерсън: “Language is the Archives of History”.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА РЪКОПИСНИ КНИГОХРАНИЛИЩА:

ГИМ	Държавен исторически музей в Москва.
НБКМ	Народна библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ в София.
РГБ	Руска държавна библиотека в Москва.
РНБ	Руска национална библиотека в Санкт Петербург.
ЦИАИ	Църковноисторически и архивен институт при Българската патриаршия.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1967 Ангелов, Б. Писмо на Яков Светослав до руския митрополит Кирил III. – В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2. С., 1967, 139–147.
- Архивски номоканон 2007 Архивски номоканон. Български ръкопис от XIV в. Фото-тип. изд. Подготвили А. Кръстев и Ц. Янакиева. Шумен, 2007.
- Белякова 2007 Б е л я к о в а, Е. О составе Хлудовского номоканона (*К истории сборника „Зинар“*). – Старобългарска литература, 37–38, 2007, 114–131.

- Дуйчев 1940 Д у й ч е в, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. С., 1940.
- Мазуринская Кормчая 2002 Мазуринская Кормчая. Памятник межславянских культурных связей XIV–XVI вв. Исследование. Тексты. Изд. подготовили Е. В. Белякова, К. Илиевска, О. А. Князевская, Е. И. Соколова, И. П. Старостина, Я. Н. Шапов. М., 2002.
- Милтенов 2008 М и л т е н о в, Я. Кирилски ръкописи с глаголически вписвания. – В: Wiener Slavistisches Jahrbuch (под печат).
- Милтенова, Павлова 2003 М и л т е н о в а, А., Р. П а в л о в а. Пандекти. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. С., 2003, 61–66.
- Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999 Н и к о л о в а, Св., М. Й о в ч е в а, Т. П о п о в а, Л. Т а с е в а. Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог. С., 1999.
- Олтяну 1991 О л т я н у, П. Роль старых славянских и среднеболгарских Номоканонов в развитии славяно-румынской юридической литературы. – Palaeobulgarica, 15, 1991, № 3, 18–35.
- Павлов 1897 П а в л о в, А. С. Номоканон при Большом Требнике. М., 1897.
- Райкова 2002 Р а й к о в а, М. Неизвестни славянски гражданскоправни текстове от византийската църковноюридическа книжнина. – Palaeobulgarica, 26, 2002, № 4, 55–65.
- Райкова 2003 Р а й к о в а, М. Новооткрити светски наказателноправни текстове в църковноюридически сборници. – Palaeobulgarica, 27, 2003, № 3, 73–92.
- Славова 2008 С л а в о в а, Т. Църковно-юридически паметници през XIII–XIV в. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. С., 2008, 462–467.
- Смирнов 1913 С м и р н о в, С. Древнерусский духовник. Исследование по истории церковного быта с приложением. Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины. М., 1913 (Reprint: Gregg International Publishers Limited, England, 1970).
- СТБР Старобългарски речник. Т. 1. А–Н. С., 1999.
- Стоянов, Кодов 1964 С т о я н о в, М., Хр. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964.
- Суворов 1893 С у в о р о в, Н. С. К вопросу о западном влиянии на древне-русское право. По поводу книги проф. А. С. Павлова. Мнимые следы католического влияния в древнейших памятниках юго-славянского и русского церковного права. М., 1892; Ярославль, 1893.
- Суворов 1901 С у в о р о в, Н. С. Вероятный состав древнейшего исповедного и покаянного устава Восточной Церкви. – Византийский временник, 8, 1901, 357–434.
- Турилов 2005 Т у р и л о в, А. А. К истории тырновского „царского“ скриптория XIV в. – Старобългарска литература, 33–34 (В чест на Климентина Иванова), 2005, 305–328.
- Христова, Караджова, Икономова 1982 Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, А. И к о н о м о в а. Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог. С., 1982.
- Цибранска 1994 Ц и б р а н с к а, М. Към характеристиката на първите печатни кирилски номоканони. – Македонски преглед, 17, 1994, № 3, 67–82.
- Цибранска 2003 Ц и б р а н с к а, М. Правилата на апостолите Петър и Павел в Ус-

- тужката кормчая от XIII–XIV в. (*Към проблемите на Методиевия номоканон*). – *Palaeobulgarica*, 27, 2003, № 1, 37–52.
- Цибранска-Костова 2007 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М. Канонарият на Йоан Постник в български препис от XIV в. – В: Известия на научния център „Св. Дазий Доростолски“. Кн. 2. Силистра, 2007, 175–182.
- Цибранска, Райкова 2008а Ц и б р а н с к а, М., М. Р а й к о в а. Езиковият критерий в описването и проучването на църковноправни паметници от 14–15 в. Конференция „Методологически проблеми на славянските богослужбени ръкописи“. Институт по изкуствознание и Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. София, 21–23 юни, 2007 г. – В: Богослужбните книги – познати и непознати. С., 2008, 347–363.
- Цибранска, Райкова 2008б Ц и б р а н с к а, М., М. Р а й к о в а. Богомилите и църковният закон. – Старобългарска литература, 39, 2008 (под печат).
- Щапов 1978 Щ а п о в, Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси. М., 1978.
- Angold 1995 A n g o l d, M. Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081–1261. Cambridge, 1995.
- Arranz 1969 A r r a n z, M. Le Typicon du monastère du Saint Sauveur à Messine. Codex Messinensis Graec. 115 a.d. 1131. – *Orientalia Christiana Analecta*, 185, 1969, 1–449.
- BMF 1998 Byzantine Monastic Foundations Documents. Ed. by J. Thomas, A. Constantinidis-Hero. Vol. 1–5. Dumbarton Oaks, USA, 1998.
- Brandileone 1987 B r a n d i l e o n e, F. Il diritto Bizantino nell'Italia meridionale dall'VIII al XII secolo. Bologna, 1886. Reprint. Con una nota di lettura di D. Simon (=Antiqua, 45). Napoli–Paris, 1987.
- Burgmann 1982 B u r g m a n n, L. Eine griechische Fassung der „Assisen von Ariano“. – In: *Fontes Minores*. T. 5. Ed. D. Simon. Frankfurt am Main, 1982, 179–192.
- Cibranska 1994 C i b r a n s k a, M. Etude du texte et des particularités linguistiques du premier nomocanon cyrillique imprimé. – *Etudes Balkaniques*, 1994, № 3, 95–101.
- Constantinescu 1984 C o n s t a n t i n e s c u, R. Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340–1640. București, 1984.
- Cotelerius 1677 C o t e l e r i u s, J.-B. Ecclesiae Graecae Monumenta. T. 1. Paris, 1677.
- Darrouzès 1963 D a r r o u z è s, J. Le Mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins. – *Revue des études byzantines*, 21, 1963, 50–100.
- Devreesse 1955 D e v r e e s s e, R. Les manuscrits grecs de l'Italie méridionale (histoire, classement, paléographie) (=Studi e testi, 183). Citta del Vaticano, 1955.
- Ficker 1908 F i c k e r, G. Die Phundagiagiten. Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des byzantinischen Mittelalters. Leipzig, 1908.
- Freshfield 1928 F r e s h f i e l d, E. H. A Manual of Later Roman Law. The Ecloga ad Procheiron mutata. Cambridge, 1928.
- Freshfield 1931 F r e s h f i e l d, E. H. A Provincial manual of Later Roman Law. The Calabrian Procheiron. Cambridge, 1931.
- Gallagher 2002 G a l l a g h e r, Cl. Church Law and Church Order in Rome and Byzantium. A Comparative Study. Byzantine and Ottoman monographs. Vol. 8. Birmingham, 2002.
- Gouillard 1965 G o u i l l a r d, G. L'hérésie dans l'Empire byzantin jusqu'au XII s. – In: *Travaux et mémoires*. T. 1. Paris, 1965, 299–324.

- Gouillard 1967 G o u i l l a r d, J. Le Synodikon de l'Orthodoxie. Édition et commentaire. – In: Travaux et mémoires. T. 2. Paris, 1967, 1–289.
- Guillou 1970 G u i l l o u, A. Studies on Byzantine Italy. Variorum reprints. CS3. London, 1970.
- Hořínková 2007 H o ř í n k o v á, M. Identifying the Warrior Saints at the Ramaća Monastery in Serbia. – *Byzantinoslavica*, 65, 2007, 327–336.
- Houben 2002 H o u b e n, H. Roger II of Sicily: a ruler between East and West. Cambridge Medieval textbooks. Cambridge, 2002.
- Jacob 2006 J a c o b, A. La réception de la littérature byzantine dans l'Italie méridionale après la conquête normande (les exemples de Théophilacte de Bulgarie et de Michel Psellos). – In: Histoire et culture dans l'Italie byzantine. Acquis et nouvelles recherches. École française de Rome, 2006, 21–67.
- Jagić 1874 J a g i ć, V. Opisi i izvodi iz nekoliko ju• no-slovenskih rukopisa. – *Starine*, 6, 1874, 60–152.
- Kitzinger 1976 K i t z i n g e r, E. The art of Byzantium and the Medieval West: selected studies. Bloomington–London, 1976.
- L L a m p e, G. W. H. A Patristic Greek Lexicon. Oxford, 1972.
- Levy-Rubin 2001 L e v y - R u b i n, M. The Errors of the Franks by Nikon of the Black Mountain: between religious and ethno-cultural conflict. – *Byzantion*, 71, 2001, № 2, 422–437.
- LS A Greek-English Lexicon. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. With revised supplement. Oxford, 1996.
- Lingenthal 1881 L i n g e n t h a l, E. Z. Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des intergehenden byzantinischen Reiches und der türkischen Herrschaft. St. Petersburg, 1881.
- Macrides 1984 M a c r i d e s, R. Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder. – In: *Fontes Minores*. T. 6. Hrsg. von D. Simon. Bd. 11. Frankfurt am Main, 1984, 99–204.
- Magdalino 1993 M a g d a l i n o, P. The Empire of Manuel I Komnenos 1143–1180. Cambridge, 1993.
- Mortreuil 1966 M o r t r e u i l, J. A. B. Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient. T. 1–3. Paris, 1966.
- Noailles, Dain 1944 Les Nouvelles de Leon VI le Sage. Texte et traduction publiés par P. Noailles, A. Dain. Paris, 1944.
- Obolensky 1991 O b o l e n s k y, D. Six byzantine portraits. Oxford, 1991.
- Omont 1888 O m o n t, H. Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1888.
- ODB Oxford Dictionary of Byzantium. Ed. in chief Al. Kazhdan. T. 1–3. New York, Oxford, 1991.
- Pantazopoulos 1967 P a n t a z o p o u l o s, N. J. Church and Law in the Balkan peninsula during the Ottoman rule. Thessaloniki, 1967.
- Podskalsky 2000 P o d s k a l s k y, G. Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459. München, 2000.
- Textus selecti 1939 Textus selecti ex operibus commentatorum Byzantinorum iuris ecclesiastici. Cum introductione A. Herman. Codificazione canonica orientale. Fonti serie II. Fascicolo V. Isidorus Croce. Vaticana, 1939.
- Van de Paverd 2006 V a n d e P a v e r d, F. The Kanoniarion by John monk and deacon and Didascalia Patrum (=Kanonica, 12). Rome, 2006.
- Walter 2003 W a l t e r, Ch. The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition. Aldershot etc., 2003.

- Μάτσης 1977 Μάτσης, Ν. Περί τινων χωρίων του υπό του Ι. Β. Cotelerius εκδοθέντος νομοκανόνος. Αθηναι, 1977.
- Πουλής 1992 Πουλής, Γ. 'Ο Νομοκάνων του Cotelerius. Θεσσαλονίκη, Βιβλιοθήκη Βυζαντινοῦ καί μεταβυζαντινοῦ δικαίου, 1, 1992.
- Το Βυζάντιον XII 1991 Το Βυζάντιον κατά τον εἴο αἰώνα. Κανονικό Δίκαιο, κράτος και κοινωνία. Ν. Οικονομιδης. Αθήνα Εταιρεία Βυζαντινων και Μεταβυζαντινων Μελετων, 1991.

THE SLAVONIC PSEUDO-ZONAR

(Summary)

The first part of this article concentrates on the history of the term “Pseudo-Zonar” and on another one it derives from – Zonara, Zonar, used both by medieval scribes and contemporary Slavonic scholars. In the middle of the 13th century, the name “Zonara” was given to the Bulgarian redaction of the Kormchaja of 14 titles with interpretations by South Slavonic men of letters, as attested by the famous Letter of the independent despot of north-western Bulgaria Yacob Svetoslav, a man of Russian descent, to the Kievan metropolitan Kirill, and by the Note of the scribe Yoan Dragoslav. “Pseudo-Zonaras” (PsZ) is a term proposed by A. S. Pavlov to designate the Slavonic translation of a twelfth-century Byzantine text, Cotelerius nomocanon, evoking the name of the French editor Jean-Baptiste Cotelier (1677). It represents an anonymous penitential of provincial South-Italian, Italo-Greek origin quite exotic in terms of judicial matters, composed on the basis of acknowledged Canon law sources, but with tangible traces of the local secular tradition, namely the Procheiron Legum, the Ecloga ad Procheiron Mutata, the Novels of the Norman king of Sicily, Calabria and Apulea Roger II (1130–1154), the Lombard law. In the Russian manuscript tradition Pseudo-Zonar is also called Zonar, or Zinar, which creates ambiguity in the correct identification of its representatives. In the second part of the article a comparison of some of the earliest Bulgarian copies of PsZ from 14th–15th cc. with Cotelier’s edition is undertaken. The comparison allows for the conclusion that the terms “Pseudo-Zonar” nomocanon” and “Cotelerius’ nomocanon” are not synonymous. Rather, translated sections of the second are part of the core structure of a Canon Law miscellany with presumed Bulgarian origin, created in the 13th or the very beginning of the 14th cc.

*Mariyana Tsibranska-Kostova
Institute for Bulgarian Language – BAS*